

Posudek habilitační práce

Jan Chromý (2017): Protetické *v*- v češtině. Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta.

Jako habilitační práci předkládá Mgr. Jan Chromý, Ph.D., monografii, která jednak komplexně pojednává o problematice protetického *v*- v češtině, jednak podrobně představuje metody výzkumu jazykové variace. Kniha je přehledně a účelně rozčleněna do šesti kapitol (kromě úvodu, závěru, podrobného anglického shrnutí, příloh a dalšího nutného doprovodného aparátu). Ty na sebe logicky navazují a čtenáře postupně zasvěcují do vzniku a vývoje protetického *v*- nejen v češtině, do jednotlivých výzkumů daného jevu, dále do obecných metodologických postupů variační sociolingvistiky, do vlastního výzkumného projektu, jeho výsledků i interpretace získaných dat (celkově úctyhodných téměř 29 tisíc tokenů získaných od 159 mluvčích z Prahy, Plzně, Českých Budějovic, Hradce Králové a Brna).

Ačkoli by se podle množství citovaných studií mohlo na první pohled zdát, že jde o již poměrně důkladně prozkoumané téma, autor přesvědčivě ukazuje na jejich časté (metodologické i interpretační) nedostatky, snaží se je pro čtenáře přínosně shrnout a vytěžit z nich maximum informací, které by mohly posloužit k potřebné vývojové analýze zkoumaného jevu. Vhodně např. doplňuje Dejmkův terénní výzkum mluvy v Hradci Králové o statistické zpracování výsledků pomocí dnes běžných, ale dříve nedostupných metod, z dialektologického hlediska je pak pozoruhodné grafické srovnání dvou časově odlišných izoglos (příloha 1). Autor rovněž důrazně připomíná nutnost zveřejňovat veškerá získaná data, aby bylo možné na jednotlivé výzkumy navazovat, replikovat je, provádět relevantní porovnání atp., a rovněž po právu kritizuje nesprávné postupy ve statistické analýze (či dokonce její absenci) při vyhodnocování výsledků (připomeňme, že přesně tentýž požadavek vznesl směrem k dialektologii již v roce 1924 B. Havránek). Je zřejmé, že se J. Chromý s předchozími analýzami výskytu protetického *v*- snažil pochopitelně nejen důkladně seznámit, ale také si díky nim stanovit vlastní adekvátní výzkumné cíle a poučit se z jejich chyb. V tomto ohledu jsou poněkud překvapivé tyto skutečnosti:

1) Autor explicitně opomíjí sumarizaci zejména studentských prací, protože údajně mj. nemohou poskytnout mnoho nového (s. 69). To je jistě do značné míry pravda, existují však takové, které jsou nejen dobře dostupné, ale přinesly by i zajímavou možnost dalšího srovnání a rovněž upozornily na nezbytnost brát ve výzkumu protetického *v*- v potaz aspekty typu vzdělání či povolání mluvčího (o tom ještě viz dále), srov. např. M. Věrtelář (2015): *Verbální komunikace pražských štamgastů*, Hradec Králové.

2) Jako větší nedostatek pak vnímám opomenutí studie J. Hoffmannové „*Von neni vode mě vo moc vono mu táhne na vosumdesát... Protetické v- ve vyprávění starých Středočechů*“, která vyšla v roce 2009 v publikaci vzniklé přímo na Chromého domovské katedře (s tímto textem se pracuje mj. ve výše citované Věrtelářově bakalářské práci). Domnívám se, že i jiné práce z pera J. Hoffmannové, O. Müllerové a dalších pracovníků Ústavu pro jazyk český AV ČR zkoumajících mluvenou češtinu by zde byly přínosné (metodologií výzkumu, typem zkoumaného materiálu atd. jsou totiž J. Chromému značně blízké), alespoň zmíněna však není žádná z nich.

3) Sám autor si je na základě předchozích domácích i zahraničních sociolingvistických či dialektologických analýz vědom toho, že na míru výskytu protetického *v*- v řeči bude mít s velkou pravděpodobností vliv dosažené vzdělání, případně i povolání mluvčího (srov. s. 155 aj.; nebylo by bez zajímavosti o tomto faktoru hlouběji uvažovat i v kontextu hypotézy stigmatizace daného jevu). Je pochopitelné, že sestavení vyváženého vzorku je v tomto ohledu nanejvýš namáhavé, avšak vzhledem k vlastní zkušenosti s rozsáhlým terénním výzkumem výslovnosti u reprezentativního vzorku populace soudím, že nikoli nemožné. Za lépe obhajitelné bych pak pokládala alespoň minimální úsilí v tomto směru a velmi bych (i přes případný neúspěch) stála o zveřejnění údajů týkající se alespoň dosaženého stupně vzdělání jednotlivých respondentů. Pokud byli do vzorku ze všech měst zařazeni např. převážně/většinou vysokoškoláci, je pak namístě zobecňovat celkové výsledky pouze

pro tuto skupinu obyvatel (a bylo by pravděpodobné, že ve skutečnosti je v celé populaci míra užívání protetického v- poněkud vyšší). Pokud však byl v jednom zkoumaném městě vzorek populace vzdělanostně různorodý a v jiném nikoli, mohlo by to na celkové srovnání mít určitý negativní vliv. Prezentované výsledky výzkumu však naštěstí žádné takové podezření nevzbuzují. Je ovšem překvapivé, že ač autor jinde klade velký důraz na podobné aspekty vědecké práce, nevěnoval tomuto faktoru přece jen větší pozornost (zejména při interpretaci výsledků) a tato data nezveřejnil. Reflexi tohoto problému na s. 155n. nepovažuji za dostatečnou a ve světle výsledků mnohých fonetických empirických výzkumů pokládám faktor vzdělání za hodný větší pozornosti než např. v knize více akcentovaný faktor genderové identity (ač ani ten jistě nelze zcela opomíjet).

Velmi kladně hodnotím celou třetí kapitolu, která je vlastně úvodem do sociolingvistického výzkumu jazykové variace (nejen zde se projevuje autorovo pedagogické nadání a snaha hladce uvádět čtenáře i do netriviální problematiky, schopnost zobecňovat i přehledně shrnovat). Takovýto text je pro české prostředí potřebný, zprostředkovává totiž zásadní aktuální poznatky v mezinárodním kontextu, předkládá obecně použitelnou metodologii, reflektuje srovnatelné výzkumy a je obecně dobrým návodem „jak na empirické zkoumání jazyka“. Z tohoto pohledu by nebylo na škodu, kdyby monografie nesla i podtitul typu Úvod do variační sociolingvistiky, což by lépe přilákalo potenciální zájemce o tuto problematiku, protože dané téma je v knize akcentováno opravdu výrazně a prezentováno v šíři, která by z hlediska výzkumu protetického v- nebyla nezbytně nutná. Ve srovnání se všeobecně přístupnou třetí kapitolou je pak již obtížnější proniknout při analýze výsledků v páté kapitole do problematiky použitých statistických modelů a vyhodnotit jejich adekvátnost (nutnost zapojit místo deskriptivní statistiky statistické modely je však na příkladu vlivu předchozího segmentu na výskyt protetického v- předvedena velice názorně v šesté kapitole). Mentální náročnost některých takovýchto pasáží oproti jiným, které jsou naopak podány někdy až esejisticky, však nelze klást za vinu autorovi, ale ukazuje to na nezbytnost před započítím jakéhokoli empirického výzkumu kriticky zhodnotit vlastní schopnosti a pamatovat na případnou potřebu mezioborové spolupráce/konzultace. Toho si je J. Chromý plně vědom a sám na několika místech přiznává nedostatky grantového projektu, díky němuž byl výzkum realizován,¹ svou počáteční badatelskou nezkušenost² v mnoha směrech a nereálné představy, které mu způsobily nemalé obtíže (změny původního plánu jsou většinou uspokojivě vysvětleny, avšak pokud by provedl předem pilotní studii, jejíž význam sám zdůrazňuje, odhalil by neproveditelnost některých svých původních záměrů včas). Autor dále rovněž koriguje některá tvrzení ve vlastních člancích na dané téma, které sklídily v lingvistické obci kritiku.

Celkově je nutno ocenit autorovu snahu nezanedbat žádný potenciální faktor a dbát na metodologickou čistotu výzkumu (např. nepočítat frekvenci pro mluvenou řeč z psaných korpusů). Důležité je v kontextu metodologických aspektů výzkumu proteze i upozornění, že zkoumat fonologické jevy pomocí introspekce je krajně nespolehlivé (s. 135; totéž konstatovali čeští fonetici již začátkem 80. let 20. století). Z pohledu fonetika bych pak v knize ocenila podrobnější metodologické informace o transkripci nahrávek, např. zda měl přepisovatel možnost konzultovat sporné případy s vedoucím projektu; jak velká část případů nebyla jednoznačná; zda byla provedena

¹ Zároveň tím však podhaluje dobře známá omezení, která všeobecně provázejí výzkumy financované prostřednictvím grantů (přísné časové i finanční limity, vysoké publikační nároky atd.). Je ovšem s podivem, že poměrně zjevné podcenění objemu plánované práce vzhledem k výši prostředků a možnostem jednotlivce neodhalil včas žádný z posuzovatelů projektu, u kterých lze předpokládat bohatší zkušenosti s náročností obdobných výzkumů.

² Z ní se autor podrobně vyznává již v úvodu knihy při popisu zážitků z vlastního magisterského studia. Méně zasvěcený čtenář však nepozná, které katedry se to přesně týkalo. Může dokonce usoudit, že daný stav tehdy platil u všech lingvistických oborů v celém Česku plošně, což mohou jako vrstevnice J. Chromého ze stejné alma mater vyloučit. V tomto ohledu nepokládám za vhodná ani pravdivá konstatování typu „Během mého studia nebyla empirická metodologie vůbec v nabídce předmětů [...] Texty, které jsme četli, byly povětšinou spekulativní, anebo pracovaly jen s velmi omezenými a statisticky minimálně zpracovanými daty [...] Zároveň tu prakticky nebyl nikdo, kdo by mě v tomto ohledu [tj. empirický výzkum, statistika] nějak vedl“ (s. 11). Od roku 2007 byla k dispozici např. fundovaná publikace J. Volína Statistické metody ve fonetickém výzkumu, kterou J. Chromý nyní využívá. A i předtím byla zcela jistě nejen v kurzech Fonetického ústavu studentům nabízena výuka statistiky, ale také moderních výzkumných metod, práce s empiricky získaným materiálem atp.

namátková kontrola, aby se předešlo možným soustavným chybám u jednotlivých spolupracovníků, a tím systematickému zkreslení dat. Nešlo by zde rozhodně o zkreslení nahodilé, které lze „stěží nějak eliminovat“ (s. 230), tato jednoduchá opatření považuji za velice účinná. Souhlasím s tvrzením, že by „nahrazení poslechové analýzy analýzou přístrojovou patrně nepřineslo výrazné zlepšení, přičemž by navíc výrazně stoupla časová náročnost celého projektu“ (s. 230), avšak právě v těchto případech je účelné obě metody kombinovat; k tomu s ohledem na hlásku v srov. např. P. Machač – R. Skarnitzl (2009): Fonetická segmentace hlásek, s. 48–49. Nedomnívám se přitom, že by při daném postupu „výrazně stoupla časová náročnost celého projektu“ (tamtéž) – takto by se analyzovaly pochopitelně jen sporné případy, které by vycvičený jedinec (ideálně odlišný od přepisovatele) zvládl posoudit v přijatelném čase. Postrádám také přesnou definici samotné proteze (versus hiátu; z rozboru starších prací vyplývá, že nemusí jít o samozřejmost a že se pojetí mohou dobově i oborově různit) a zdůvodnění jejího vzniku z hlediska fonetického (tj. zaplnění onsetu před slabičným jádrem vedoucí k odstranění pro češtinu netypické struktury slabiky). Za nanejvýš sporné lze v češtině pokládat označení rázu jako hlásky (s. 24).

Za zajímavé a cenné považuji úvahy o stigmatizaci proteze. Autor se dokonce pokusil i o vlastní hypotézu o vzniku protetického *v*-, proti níž však R. Dittmann (Staročeské protetické *v*, Slavia 2019) uveřejnil podstatné námitky. S ohledem na vývoj jazyka by se pak naopak daly hlouběji promyslet faktory způsobující omezený výskyt proteze u přejímek, jako jsou stáří slova v češtině či produktivita zkoumaného jevu (autor tato kritéria odmítá mj. s tím, že proteze není pravděpodobná ani u přejímek, které existují v češtině již nejméně 180 let – daný jev ale přestal být produktivní pravděpodobně již mnohem dříve, srov. stanovení začátku stigmatizace mnohem hlouběji do historie). Totéž pak platí o rozdílu mezi apelativy a *proprii* a hlavně mezi plno- a neplnovýznamovými slovy. Nejde zde podle mého názoru primárně o sémantiku, ale o funkci a fungování daných kategorií v jazyce. Zájmena a předložky (+ prefixy) jsou slova z nejstarší vrstvy slovní zásoby, na rozdíl od mnoha plnovýznamových slov je jejich podoba poměrně „zakonzervovaná“ a uchovávají si některé svébytné rysy (jejich „odolnost“ vůči změnám lze ilustrovat na uchovávání původní, výhradně neznělé výslovnosti předložky *s* ve spojení se zájmeny *my*, *vy*, *on/ona/ono*, tj. např. [s na:mi], [s va:mi], [s ji:m], přičemž v jiných kontextech znělost předložky *s* před jedinečnou souhláskou a před *v* kolísá).

Pokud jde o formální jazykovou stránku práce, shledala jsem pouze zanedbatelný počet překlepů (např. s. 142: *navhrávek*; s. 148: chybějící interpunkční čárka před *a ačkoli*; s. 176: *zmiňovaného*; s. 189: *z 162 případů*) a jiných nedostatků (např. s. 41: *u Kaplic* – Kaplice je však singulár; s. 148: stylisticky neobratné vyjádření *rozhovor nahrávala nahrávající*; nejednotný zápis *výševedené* versus *níže uvedené*; spojení *jazykově zeměpisný* a *obecně český* považuji za složená adjektiva, psala bych je proto dohromady, ačkoli ve starších citovaných pracích může být úzus jiný, v některých kontextech se však zejména spojení psané zvláště jako *obecně český* zdá až zavádějící). Jak jsem již naznačila výše, celkově lze knihu rozhodně označit za čtivou, autorovi záleží na živém podání tématu a snaží se obvykle vycházet čtenářům formulačně i stylisticky vstříci.

Předložená monografie představuje přínos jak pro dialektologii v tradičním slova smyslu, tak pro výzkum jazykové variace. I přes některé (autorem většinou explicitně přiznané) nedostatky jde o záslužný empirický výzkum, u něhož je velký důraz kladen na kvalitní metodologii, která je předem důkladně popsána a rozebrána. J. Chromý rovněž prokázal adekvátní znalosti teoretické, proto se domnívám, že jeho kniha **splňuje** nároky kladené na habilitační práci a **doporučuji** ji pro další řízení.

V Praze 11. 4. 2020

PhDr. Veronika Štěpánová, Ph.D.
oddělení jazykové kultury
Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i.